

## RADNA EKSPLOATACIJA DJECE U BOSNI I HERCEGOVINI KAO OBLIK TRGOVINE LJUDIMA

Delajda Kurić – Hodžić, MA

Pregledni naučni rad

### SAŽETAK

**Inspiracija za rad:** Ovim radom se ukazuje na fenomen trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije, koji je već duži niz godina prisutan u Bosni i Hercegovini, a obuhvata tradicionalno ropstvo, prinudni rad i dužničko ropstvo. Najprisutniji oblik radne eksploatacije u Bosni i Hercegovini jeste prosjačenje djece, čime su posebno izložena djeca pripadnici Romske nacionalne manjine. Trgovina ljudima predstavlja tešku povredu ljudskih prava i ozbiljno narušava život žrtve dugo nakon što je eksploatacija prestala. Zbog toga ovaj oblik kriminalne aktivnosti zaslužuje znatno veću pažnju u suzbijanju i zaštiti žrtava.

**Ciljevi rada:** Istraživanje fenomena radne eksploatacije kao oblika trgovine ljudima, posebno mladih naivnih bića, rađeno je u cilju istraživanja i objašnjavanja društvenih okolnosti koje sprječavaju razvoj ljudskih mogućnosti, a stavljaju čovjeka u položaj ropstva i eksploatacije. Generalna hipoteza istraživanja je bila da poslijeratni uslovi života, obilježeni različitim procesima tranzicije, imaju presudan značaj na pojavu i porast radne eksploatacije djece kao oblika trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini i predstavlja ozbiljan društveni problem. Najveći faktor rizika radne eksploatacije djece proizilazi iz siromašnih porodica, uglavnom prouzrokovanim ratnim posljedicama. Iz tih porodica djeca se povlače iz obaveznog školovanja i uključuju u rad, koji je čak i štetan za njihovo psiho-fizičko zdravlje, za stvaranje dodatnih prihoda porodici.

**Metodologija/ dizajn:** Za potrebe procjene situacije i realne slike u Bosni i Hercegovini vezane za trgovinu ljudima bilo je neophodno kombinovati kvalitativne i kvantitativne načine prikupljanja podataka. U okviru kvantitativne metodologije korišten je anketni upitnik s ciljem ispitivanja mišljenja, stavova i percepcije fenomena radne eksploatacije djece u Bosni i Hercegovini.

**Ograničenja rada/ istraživanja:** Anketni upitnik je obuhvatio 25 stručnih osoba, tačnije policajaca, pedagoga, socijalnih radnika, prosvjetnih radnika (nastavnici i profesori) i 15 učenika od 14 do 16 godina, te 15 učenika od 16 do 18 godina. Istraživanje je realizovano u toku 2013. godine u gradovima Federacije Bosne i Hercegovine: Prozor-Rama, Sarajevo, Tuzla, Mostar i Gornji Vakuf - Uskoplje.

**Rezultati:** Rezultati kvantitativnog pristupa istraživanja govore o upućenosti odnosno o neupućenosti ispitanika. Tako njih (45,5 %) samo u djelimičnoj mjeri razumije pojam radna eksploatacija. Manji broj ispitanika (14,5 %) u potpunosti pravilno definiše radnu eksploataciju djece, i to su uglavnom policajci i socijalni radnici. Poražavajuće je to što prosvjetni radnici (nastavnici i profesori) kao i pedagozi (53,3 %) ne poznaju u

potpunosti pojam radna eksploatacija što potkrepljuju rezultati odgovora učenika obje skupine (26,7 %).

**Generalni zaključak:** Prema dobivenim rezultatima može se zaključiti da se o ovoj problematici jako malo ili nimalo govori u osnovnim i srednjim školama i to zbog same neupućenosti prosvjetnih radnika i pedagoga.

**Opravljanost istraživanja/ rada:** Društveni cilj ukazuje na značaj i neophodnost prepoznavanja radne eksploatacije djece kao jednog od oblika trgovine ljudima koji je prisutan i u Bosni i Hercegovini kod stručne i laičke javnosti, kao i ulogu nadležnih državnih institucija u procesu sprečavanja i suzbijanja pojave ali i resocijalizacije potencijalnih žrtava radne eksploatacije te generalno trgovine.

**Ključne riječi:** trgovina ljudima, eksploatacija, dijete, dječiji rad, ropstvo, prosjačenje

## CHILD LABOR EXPLOITATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AS A FORM OF HUMAN TRAFFICKING

### ABSTRACT

**Reason for writing and research problem(s):** This article refers to the phenomenon of trafficking for the purpose of labor exploitation, which has in Bosnia and Herzegovina been present for a long time, and includes traditional slavery, forced labor and debt bondage. The most common form of labor exploitation in Bosnia and Herzegovina are child beggars which the children of the Roma national minority are particularly exposed to. Human trafficking is a serious violation of human rights and seriously undermines the victim's life long after the exploitation has stopped. This is the reason why this form of criminal activity deserves much more attention when it comes to the prevention and protection of the victims.

**Aims of the paper (scientific and/or social):** The research of the phenomenon of labor exploitation as a form of human trafficking, with the accent on young naive beings, is made in order to investigate and explain the social circumstances that prevent the development of human capabilities and put a human being in the position of slavery and exploitation. The general hypothesis was that the post-war living conditions, marked by different processes of transition, are crucial to the emergence and growth of labor exploitation of children as a form of human trafficking in Bosnia and Herzegovina, and this represents a serious social problem. The greatest risk factor for children's labor exploitation stems from the underprivileged position of poor families, mainly caused by the war consequences. Children from these families are withdrawn from compulsory education and included in labor, which is even detrimental to their physical and psychological health, in order to create additional family income.

**Methodology/ Design:** In assessing the situation and the real picture in Bosnia and Herzegovina related to the human trafficking, it was necessary to combine qualitative and quantitative methods of data collection. Within the quantitative methodology, a

questionnaire to investigate the opinions, attitudes and perceptions of the phenomenon of children labor exploitation in Bosnia and Herzegovina was used.

**Research/ Paper limitation:** The target group for the survey questionnaire has consisted of 25 experts, namely from the ranks of the police, educators, social workers, educators (teachers), and 15 students from 14 to 16 years, and 15 students from 16 to 18 years. The research was carried out during 2013 in the following towns: Prozor-Rama, Sarajevo, Tuzla, Mostar and Gornji Vakuf - Uskoplje.

**Results/ Findings:** The results of a quantitative approach to research leaned mostly on informed and uninformed respondents. Both groups of the respondents (45.5%) understand only in partial extent the concept of labor exploitation. A smaller number of respondents (14.5%) completely and properly defining children labor exploitation, and these are mainly police officers and social workers. The devastating fact is that educators (teachers) and teachers (53.3%) are not fully familiar with the term of labor exploitation. This conclusion is supported by the questionnaire responses of students of both previously mentioned groups (26.7%).

**General Conclusion:** According to the results, it can be concluded that in primary and secondary schools there is very little or no talk about this issue. The main reason for this is the ignorance of teachers and educators.

**Research/ Paper Validity:** Therefore, it is one of the main goals of us as society to point out the importance and necessity to recognize labor exploitation of children as a form of human trafficking and this necessity has been in Bosnia and Herzegovina present with both professional and lay public, and to empower the role of the state institutions in the process of preventing and combating the phenomena, and also in the social reintegration of potential victims of labor exploitation and human trafficking as such.

**Keywords (5 words):** human trafficking, exploitation, child, child labor, slavery, begging

## UVOD

Radna eksploatacija djece kao oblik trgovine ljudima predstavlja ozbiljan društveni problem. Ovaj fenomen bio je prisutan u svim fazama ljudske historije i ujedno predstavlja najupečatljivije odnose društveno-ekonomske moći i nemoći. Bosna i Hercegovina (u daljem tekstu: BiH) je zemlja koja je nedavno izašla iz rata i ta činjenica u značajnoj mjeri utiče na pojavu i porast ove pojave u BiH. Smatramo da i dalje BiH predstavlja područje destinacije i tranzita, a u posljednje vrijeme sve više i zemlju porijekla žrtava trgovine ljudima. Trgovina ljudima predstavlja tešku povredu ljudskih prava. Sve osobe prisiljene na ovakav oblik rada su često žrtve diskriminacije zasnovane na etničkoj pripadnosti, spolu i kulturološkim shvatanjima, inferiornosti određenih socijalnih grupa, što uz tešku ekonomsku situaciju predstavlja osnovni etiološki faktor pojave. Najprisutniji oblik radne eksploatacije u BiH jeste prosjačenje djece, čime su posebno izložena djeca pripadnici Romske nacionalne manjine. Prema stručnoj i naučnoj literaturi (Termiz i sar., 2010, str. 16) od ukupne prisilne radne eksploatacije 50 % obuhvata djecu, koja su prisiljena na „najteže oblike rada djece“. Ova kategorija radnika predstavlja primjer ekstremne eksploatacije, obzirom da su kao grupa potpuno izolovani od svojih vršnjaka. Problem trgovine ljudima u BiH se javlja neposredno nakon ratnog perioda 1992. –1995. godine, kada dolazi do identifikacije određenog broja stranih žrtava trgovine ljudima. To je vrijeme migracija, problema izbjeglica i siromaštva. Primjetna je globalizacija organizovanog kriminala, u kome kriminalni karteli predstavljaju značajan dio svjetske ekonomije, čime generišu društveni uticaj, moć i na taj način predstavljaju prijetnju osnovnim principima humanosti na kojima savremena društva treba da egzistiraju. Prema analizama Europske policije (u daljem tekstu: EUROPOL) (Lalić, 2007, str. 5), prostor BiH kategorizuje se kao glavna Balkanska ruta krijumčarenja ljudi u Evropsku uniju“. Praksa trgovine ljudima ranije se vezivala za druge geografske prostore ili za neke ranije historijske periode, međutim, ona je sada naša realnost, koju treba izučiti, razumjeti je i suprotstaviti joj se.

Istraživanje fenomena radne eksploatacije kao oblika trgovine ljudima, posebno mladih naivnih bića, rađeno je u cilju istraživanja i objašnjavanja društvenih okolnosti koje sprečavaju razvoj ljudskih mogućnosti, a stavljaju čovjeka u položaj ropstva i eksploataisanja i to prvenstveno kroz teorijsku elaboraciju pojmova: radna eksploatacija, trgovina ljudi, dijete, dječiji rad, prosjačenje i ropstvo. Generalna hipoteza istraživanja je bila zasnovana na pretpostavci da poslijeratni uslovi života, obilježeni različitim procesima tranzicije, imaju presudan značaj na pojavu i porast radne eksploatacije djece kao oblika trgovine ljudima u BiH i predstavlja ozbiljan društveni problem. Pretpostavljamo da najveći faktor rizika radne eksploatacije djece proizilazi iz siromašnih porodica, uglavnom prouzrokovanim ratnim posljedicama. Po našem mišljenju se djeca iz tih porodica povlače iz obaveznog školovanja i uključuju u rad, koji je čak i štetan za njihovo psihofizičko zdravlje, za stvaranje dodatnih prihoda porodici.

**POJAM I KARAKTERISTIKE RADNE EKSPLOATACIJE DJECE**

Pojmovi prisilnog rada, migracije i upravljanje granicama, zločina, ljudskih prava i međunarodne trgovine su dijelovi koji čine slagalicu trgovine ljudima kao takve, naročito kada je u pitanju radna eksploatacija. Eksploatacija djece danas ne predstavlja novi fenomen. Oblici u kojima se pojavljuje eksploatacija kao i metode koje je omogućavajuju poprimili su nove oblike i razmjere širom svijeta. Prema Protokolu za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom, koji dopunjava Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (2000) (Službeni list SRJ, 2001), trgovina ljudima znači vrbovanje, transport, prebacivanje, skrivanje i prihvatanje osoba uz prijetnju ili upotrebom sile ili drugim oblicima prinude, otmice, obmane, prevare ili zloupotrebom moći ili nečijeg teškog položaja ili davanjem ili primanjem isplate ili neke druge koristi radi pridobijanja saglasnosti nekog lica koje ima kontrolu nad drugim licem u svrhu eksploatacije. Eksploatacija u užem smislu značenja uključuje eksploataciju, prostituciju i druge oblike seksualne eksploatacije kroz prinudni rad, pružanje usluga, ropstva, prakse slične ropstvu, podčinjavanje te uklanjanje ljudskih organa. Savremeni ekonomski razvoj, razvoj tehnike i tehnologije, turizma, oblici siromaštva, oružani sukobi i kriza pozitivnih društvenih vrijednosti doprinijeli su razvoju fenomena dječije eksploatacije. Pojam „dječiji rad“ etimološki podrazumijeva rad koji je emocionalno i socijalno opasan i štetan za dijete, te se reflektira na njegovo redovno obrazovanje, čime se onemogućava njegovo redovno obrazovanje ili se tjera da napusti školovanje prije vremena ili biva prinuđeno obrazovati se pod iznimno teškim okolnostima.

Djeca - radnici su najčešće eksploatirani zbog niskih dnevnica, dugog radnog vremena, neuključenosti u sistem socijalne zaštite i nedostatka pregovaračke moći. Pitamo se, smatra li se svaki rad djeteta eksploatacijskim. Kada dijete pomaže roditeljima u obavljanju osnovnih kućanskih poslova i svoj džeparac zarađuje od roditelja ili radom u porodičnom poslu, biznisu, a rad se obavlja u slobodno djetetovo vrijeme i ukoliko su ti poslovi primjereni djetetovom psihofizičkom razvoju i ne utječu na njegov socijalno-emocionalni razvoj, u tom slučaju se ne može govoriti o radnoj eksploataciji djece. Povremeno uključivanje djece u obavljanju određenih poslova predstavlja važan poticaj za njihov socijalno-emocionalni razvoj, učeći ih socijalnim vještinama koje će iskustveno koristiti u životu. Iako odnedavno postoji snažna opredijeljenost za borbu protiv trgovine ljudima u svrhu eksploatacije radne snage i prisilnog rada kao jednog od njenih oblika, ranije spomenuti relevantni međunarodni instrumenti ne daju definiciju prisilnog rada. Zbog toga je neophodno pozvati se na definiciju navedenu u Konvenciji Međunarodne organizacije rada (u daljem tekstu: MOR)<sup>1</sup>, koja prisilan rad definira kao „svaki rad ili pružanje usluga koje se zahtjeva od bilo koje osobe pod prijetnjom upotrebe kažnjavanja i na koje osoba nije dobrovoljno pristala“ (Weissbrodt, 2001). Definicija prisilnog rada pažnju usmjerava na zahtijevanje

---

<sup>1</sup> Konvenciji Međunarodne organizacije rada, br. 29, usvojena je 1930. godine. U članu 2. stav 1 definira prisilan rad.

rada koji nije dobrovoljan, primjenom sredstava prinude. U suštini je definirano da rad nije dobrovoljan i da se vrši pod prijetnjom ili prinudom.

Navedena definicija sadrži dva osnovna elementa prisilnog rada: nepostojanje pristanka za rad (ne dobrovoljni karakter; put prema prisilnom radu) i prijetnja kažnjavanjem (način kako se osoba zadržava u odnosu prisilnog rada). Kazna prema ovoj definiciji ne mora biti „kazna u užem smislu“, i može preuzeti oblik drugih sankcija, poput gubitka privilegija ili beneficija. Jasno je da definicija obuhvata i fizičku zloupotrebu i prijetnje smrću, upućene tim osobama i članovima njihovih porodica. Prijetnje mogu biti psihološke, od kojih je najčešća prijetnja prijavljivanjem policiji. Ovo, prirodno, ima snažan utjecaj na osobu koja ilegalno boravi u državi u kojoj se prisiljava na rad. MOR je 1957. godine, dopunio Konvenciju br. 29 Konvencijom o ukidanju prisilnog rada. Konvencijom MOR-a br. 105 propisuje se neposredno i potpuno iskorjenjivanje prisilnog rada u specifičnim okolnostima (Weissbrodt 2001). Članom 1. Konvencije MOR nameće se obaveza državi koja vrši ratifikaciju da suzbija prisilni rad kada se on koristi u političke svrhe, svrhe ekonomskog razvoja, kao sredstvo za postizanje radne discipline, kao kazna zbog štrajka ili kao sredstvo diskriminacije. Konvencije MOR-a br. 29 i br. 105 nazivaju se „konvencije MOR-a o prisilnom radu“. Zajedno, one predstavljaju ključne međunarodne instrumente u vezi s ukidanjem i kontrolom prisilnog rada i primjenjuju se na rad ili uslugu koju zahtijevaju državna ili javna vlast, privatna tijela i pojedinci. Važno je istaknuti da nisu svi oblici prisilnog rada zabranjeni konvencijama MOR-a o prisilnom radu. Članom 2. stav 2. Konvencije MOR-a br. 29. navode se izuzeci, koji bi inače potpali pod definiciju prisilnog ili obaveznog rada. Ovi izuzeci odnose se na obavezno služenje vojnog roka, uobičajene civilne obaveze, rad zatvorenika, rad u izvanrednim situacijama i manje komunalne usluge. Između prisilnog rada i ropstva potrebno je praviti razliku koja je sadržana u njihovim konstitutivnim elementima. Koncept vlasništva čini ove dvije prakse različitim, jer je to ključni element kada god je riječ o ropstvu. Ukoliko se usporedi, vidjet će se da prisilni rad ne uključuje koncept vlasništva i jasno je da ova praksa nameće sličan stepen restrikcije na ličnu slobodu, a često i putem nasilnih sredstava, što prisilni rad čini sličnim ropstvu po efektu koji ima na konkretnu osobu“. Weissbrodt (2001) sugerira da su okolnosti u kojima se nalazi osoba u ropstvu, izuzetno važne za određivanje šta je pojam ropstva, uključujući:

- a) stepen ograničenja prava na slobodu kretanja;
- b) stepen ograničenja u odnosu na ličnu imovinu neke osobe;
- c) postojanje svjesnog pristanka i potpunog razumijevanja prirode odnosa među stranama.

Ova razlika između ropstva i prisilnog rada relevantna je u svrhe pravne kvalifikacije, ali u praksi ne nosi nikakve posljedice, jer se oba ova uslova smatraju eksploatatorskim. Na prisilni rad može se gledati kao na minimalni zajednički imenilac, na osnovu kojeg se prepoznaje trgovina ljudima (Bartunkova, 2004).

Weissbrodt (2001) predlaže, pozivajući se na pripremljene radove (*travaux préparatoires*) na Protokol iz Palerma, da prisila postoji „u bilo kojoj situaciji u kojoj osoba koja je

u pitanju, nema stvarnu i prihvatljivu alternativu, osim one da pristane na zlostavljanje o kojem je riječ.<sup>2</sup>

Prolazak kroz iskustvo gubljenja kontrole nad vlastitim životom postaje glavni pokazatelj postojanja prisile i prisilnog rada. Korisni kriteriji bitni su za planiranje efikasne strategije za borbu protiv trgovine ljudima u svrhu eksploatacije radne snage. Radna eksploatacija i dječiji rad su usko povezani. Dječiji rad se odnosi na rad djece mlađe od 18 godina<sup>3</sup>, a koji je socijalno, emocionalno i etički opasan ili štetan i ometa njihovo školovanje. Od ukupne populacije uključene u radnu eksploataciju, gotovo polovinu čine djeca. Dječiji rad i radna eksploatacija se pojavljuju u istim geografskim područjima, u istim industrijama i većinom su uzrokovani siromaštvom (Termiz i sar., 2010, str.18). Konvencija o prisilnom radu iz 1930. godine definiše prisilan rad kao "sve vidove rada na koje je neka osoba prisiljena od strane druge osobe, pod prijetnjom bilo kakve kazne i kojim se navedena osoba ne bavi dobrovoljno".<sup>4</sup> Prisilni rad je poznat i pod nazivom "prisilno ropstvo", a može proisteci iz situacija kada nesavjesni poslodavci koriste nedostatke u radu pravosuđa i policije kako bi eksploatisali ugrožene radnike. Ovakvi radnici postaju još podložniji praksi prisilnog rada zbog visoke stope nezaposlenosti, siromaštva, kriminala, diskriminacije, korupcije, političkog konflikta i društvenog prihvatanja ovakve prakse. Većina međunarodnih organizacija i zakona država dozvoljava da se djeca mogu zakonski baviti lakim poslovima.

Vučković Šahović (2006) navodi da je eksploatacija djece u okviru socijalnog fenomena trgovine ljudima najrasprostranjenija kao:

- a) seksualnu eksploataciju;
- b) dječiji rad;
- c) zloupotreba narkotika i psihotropnih supstanci;
- d) regrutiranje djece za učešće u oružanim sukobima;
- e) upotreba djece za počinjenje kaznenog djela;
- f) zloupotreba djece kod usvajanja;
- g) zloupotreba u medicinske ili naučne svrhe-medicinski eksperimenti i korišćenje organa;
- h) socijalna eksploatacija-talentovana djeca, zloupotreba od strane medija.

Ono što karakterizira sve oblike eksploatacije djece odnosi se na visoku razinu nasilja i ekonomske efekte, bilo direktno ili indirektno. Pojava dječijeg rada znatno zavisi i od ekonomske situacije same porodice djeteta što dovodi do toga da je dječiji rad prisutniji u siromašnim porodicama koje nisu u stanju se zaštititi od fluktuacije radne

---

<sup>2</sup> Generalna skupština, Travaux Préparatoires, A/55/383/Add.1, stav 63. Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno žena i djece, usvojen je Rezolucijom Generalne skupštine UN-a, br. 55/25. Stupio je na snagu 25. decembra 2003. godine.

<sup>3</sup> Prema članu 1. Konvencije o pravima djeteta, svaka osoba mlađa od 18 godina smatra se djetetom.

<sup>4</sup> Član 2. Konvencije o prisilnom radu, 1930.

snage, a samim tim i dohotka. Djeca se iz takvih porodica povlače iz obaveznog školovanja i uključuju u rad za stvaranje dodatnih prihoda porodice. Također, u ekstremnim slučajevima roditelji prodaju vrijednost budućeg rada djeteta u zamjenu za kredit, što predstavlja dužnički rad.

Termiz i sar. (2010) navode sektore u kojima je zastupljena radna eksploatacija djece, a to su:

- 1) **poljoprivreda**, predstavlja historijski i tradicionalno jedan od najmanje regulisanih sektora u mnogim zemljama. Njihov rad u poljoprivredi je često nevidljiv i teško ga je identifikovati. Djeca pomažu roditeljima ili rodbini na porodičnim imanjima ili rade na većim imanjima po veoma niskim cijenama, često i kao migranti. Radno eksploatisana djeca koja rade u poljoprivredi čine oko 69 %, što znači da je više od 132 miliona djevojčica i dječaka u dobi od 5–14 godina radno eksploatisano u poljoprivredi (Hagemann, Diallo, Etienne i Mehran, 2006).
- 2) **oružani sukobi**, u kojima djeca vojnici predstavljaju globalni fenomen. Njihova pojava je jedinstven i težak oblik trgovine ljudima koji uključuje nezakonito regrutovanje djece putem sile, prevare ili prisile kako bi se eksploatisao njihov rad ili kako bi bili zlostavljani kao seksualni robovi u konfliktnim područjima. Većina djece vojnika ima uzrast između 15 i 18 godina, od kojih su neka nezakonito regrutovana i korištena u borbama, često ispod 8 godina starosti, što je protivno međunarodnim pravnim propisima. Djecu često prisiljavaju da vrše zločine nad sopstvenim porodicama i zajednicama. Djeca vojnici često ginu ili zadobijaju povrede, a preživjeli često pate od mnogobrojnih emocionalnih trauma i teškoća. Socijalno-emocionalni razvoj im je nepopravljivo oštećen, a zajednice iz kojih potječu često ih po povratku odbacuju.
- 3) **domaćinstvo**, u kojima danas većinom djeca u svijetu rade kao pomagači, obavljajući poslove kao što su: čišćenje, peglanje, kuhanje, briga o mlađoj djeci i slično. Uzroci koji dovode do korištenja dječijeg rada u domaćinstvu su višestruki: siromaštvo, socijalna isključenost, nedostatak obrazovanja, spol i etnička diskriminacija, nasilje u porodici, ruralno-urbane migracije, gubitak roditelja, bolesti u porodici i sl. (Termiz i sar., 2010, str. 23).
- 4) **rudnici**, i rudarstvo kao industrijska grana je posebno opasna za dječiji rad jer se reflektuje negativnim posljedicama na dječiji socijalno-emocionalni rast i razvoj. Djeca su tokom napornog rada u rudnicima izložena mnogim opasnostima, kao što su: ozljede od napornog korištenja alata napravljenog za odrasle i nošenja teških tereta; umor, iscrpljenost i bol u mišićima; teška vrtoglavica, posebno u toplim danima; napuknutost kože, plikovi po koži na rukama i nogama uzrokovani dodirivanjem i hodanjem po soli. Nažalost, nisu rijetki primjeri da su rudnici mjesta savremenog ropstva. Činjenica je također da na prostoru BiH nije bilo zabilježenih slučajeva eksploatacije djece u rudnicima (U.S. State Department, The US trafficking in Person Report, 2009).
- 5) **komercijalna seksualna eksploatacija djece**, po mišljenju Termiza i sar. (2010, str. 25) podrazumijeva eksploataciju djece i adolescenata, dječaka i djevojčica mla-



đih od 18 godina starosti, koje odrasli prisiljavaju da stupaju u seksualne odnose sa trećim licima Termiz i sar. (2010, str. 25) navode sljedeće oblike komercijalne seksualne eksploatacije djece:

- korištenje djevojaka i mladića u seksualnim aktivnostima plaćenim u novcu ili naturi (poznate kao dječija prostitucija), na ulici ili u zatvorenom prostoru (bordeli, diskoteke, kafići, hoteli, restorani i sl.);
- trgovina djecom radi pružanja seksualnih usluga;
- dječiji seks-turizam;
- uključivanje djece u proizvodnju, promociju i distribuciju pornografije;
- korištenje djece u javnim ili privatnim seks-šopovima.

**6) trgovina djecom-prosjačenje** smatra se oblikom iskorištavanja, a u novije vrijeme smatra se i jednim oblikom potčinjenosti i savremenog ropstva. Prosjačenje je oblik sticanja materijalne dobiti korištenjem sklonosti ljudi ka samilosti prema osobama koje se time bave (Bose i Hwang, 2002). Prosjačenje čini socijalnu pojavu traženja milostinje, povremeno ili stalno, u vidu zanimanja, javnim izlaganjem fizičkih defektnosti ili prikazivanjem nepovoljnog stanja socijalnog statusa (Bošković, 2007). Prosjačenjem se uglavnom bave muška djeca, dobi od 2 do 17 godina, a najčešće od 10 do 15 godina. Više od jedne trećine djece zatečene u prosjačenju su dobi od 2 do 10 godina. Prosjačenje, pa tako i dječije je posebno naglašeno u ljetnim mjesecima, u vrijeme turističke sezone i u većim gradskim sredinama (Save the Children Norway, 2011). Djeca koja prose zarade dnevno čak i oko 15 eura. Ipak, rijetko zadržavaju novac za sebe. Po mišljenju stručnjaka, najučestaliji faktori rizika koji dovode do dječijeg prosjačenja su pripadnost romskoj populaciji, prinuda na dječije prosjačenje (najčešće od strane roditelja) i nefunkcionalna porodica. Romska djeca "regrutuju" se još u trećoj godini života, kada se teško sakate radi "profitabilnosti".

## PREPOZNAVANJE DJECE ŽRTAVA RADNE EKSPLOATACIJE

Djecu kao posebno ranjive kategorije, mnogo je lakše vrbovati da postanu žrtve trgovine ljudima. Kao žrtve, često su i važni svjedoci i zbog toga je neophodno da se svi, a naročito istražitelji brinu za dobrobit žrtve prvenstveno iz humanih razloga, te da se zalažu za što hitnije pokretanje istrage protiv počinitelja kaznenih djela. Save the Children Norway (2007) navodi najčešće okolnosti u kojima se vrši regrutacija djece u svrhu trgovine ljudima, a samim tim i u svrhu radne eksploatacije i to su:

- iz porodice razvedenih roditelja;
- socijalno i ekonomski ugrožena porodica;
- porodica je iz ruralnih sredina i oslanja se na finansijsku pomoć djece koja stasaju za rad;
- djeca su smještena u institucije;
- dolaze iz porodice gdje su roditelji na radu u inostranstvu;

- dolaze iz porodice sa djecom ometenom u psihičkom i fizičkom razvoju;
- iz porodice gdje su roditelji ovisnici;
- dolaze iz porodice bez prijavljenog boravišta, npr. romske i raseljene porodice;
- djeca iz porodice koje toleriraju kasne izlaske i slične situacije nedovoljnog roditeljskog nadzora.

S ciljem da se pruži adekvatna pomoć i zaštita žrtvama trgovine ljudima, najbitnije je izvršiti identifikaciju žrtava. Postupak identifikacije za žrtve trgovine strane državljanke reguliran je Pravilnikom o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima. Svakako, najbrži i najlakši način identifikacije žrtve jest pomoću samoidentifikacije. Međutim, ako se desi ova situacija treba biti vrlo oprezan jer se može desiti i zloupotreba samoidentifikacije s ciljem izbjegavanja krivičnog ili prekršajnog gonjenja. Iz tog razloga, najbolje je koristiti se većim brojem indikatora koji će pomoći da se bez sumnje utvrdi radi li se o žrtvi trgovine ljudima. Potrebno je obratiti pažnju na osnovne vanjske pokazatelje koji nam pomažu da utvrdimo uzrast žrtve, iako nas oni mogu zavarati. Važno je žrtvu tretirati kao maloljetnu ako imamo i najmanji znak sumnje u pogledu njenog uzrasta. Za stvarno određivanje njene dobi je najsigurnije zatražiti mišljenje zdravstvenog radnika. Pored vanjskih znakova potrebno je imati na umu da „djeca žrtve trgovine najčešće potiču iz razorenih porodica u kojima odrastaju bez odgovarajućeg roditeljskog staranja. Često su takva djeca žrtve seksualnog nasilja u porodici, zatim u zajednici, a trgovina radi seksualne eksploatacije ili prisilnog rada često je treći korak u ciklusu nasilja kojem su djeca izložena od rane dobi“ (Međunarodna organizacija za migracije, 2008).

U razgovoru sa žrtvom ili djetetom žrtvom, profesionalci moraju nastojati da uoče određene detalje i situacije u vezi sa trgovinom ljudima. Prilikom službenog kontakta, potrebno je razgovarati o činjenicama koje pogoduju trgovini kao što su: migraciona kretanja (migracija – kretanje stanovništva, emigracija – odlazak iz države, imigracija – ulazak u državu, deportacija – protjerivanje iz države, repatrijacija – dobrovoljni povratak u državu), nasilje, kriminal, zabrinutost za egzistenciju, nesposobnost za privređivanje, situacije bilo koje socijalne isključenosti i neinformisanosti, posebno ženske djece u manjim sredinama i slično. Često se u razgovoru mogu spomenuti uzroci kretanja ljudi, a mogu biti vezani za prirodne uzroke (katastrofa, nesreća), društvene pojave (rat, politički razlozi), socijalni status (nezaposlenost, siromaštvo), ekonomski status (nezaposlenost, napredovanje u struci), neinformisanost, nepoznavanje prava i zavisnost od nekoga (zakoni, prava, obaveze, običaji).

Na temelju analize slučajeva iz cijelog svijeta, United Nations, Office on Drugs and Crime (u daljnjem tekstu: UNODC, b.d.) je sastavio listu pokazatelja za nekoliko najzastupljenijih oblika iskorištavanja. Navode kako su pokazatelji radnog iskorištavanja osoba sljedeći: stanovanje u grupama na istom mjestu na kojem rade, a te prostorije napuštaju vrlo rijetko ili nikada, stanovanje u ponižavajućim okolnostima, na neprikladnim mjestima kao što su gospodarske ili industrijske zgrade, neadekvatno oblačenje za posao koji rade, npr. nemaju zaštitnu opremu ili toplu odjeću, daju im se samo ostaci hrane, nemaju pristup svojim prihodima, nemaju ugovor o radu, imaju izuzetno puno radnih sati, poslodavac u potpunosti određuje sve vezano uz posao, prijevoz i smještaj,

nemaju izbora kad se radi o smještaju, nikad prostorije u kojima rade ne napuštaju bez poslodavca, nisu u mogućnosti slobodno se kretati, suočene su sa sigurnosnim mjerama koje postoje kako bi ih se zadržalo na radnom mjestu, disciplinira ih se kaznama, suočene su s napadima, zlostavljanjima, prijetnjama nasiljem i nedostatju im osnovna znanja i profesionalna dozvola. UNODC (b.d.) navodi sljedeće indikatore osoba koje su bile žrtve trgovine ljudima u svrhu džeparenja ili prosjačenja: riječ je o djeci, starijim osobama ili migrantima invalidima koji prose na javnim mjestima ili u javnom prijevozu, djeci koja prenose i/ili prodaju drogu, imaju fizičke nedostatke koje su rezultat sakaćenja, djeci iste nacionalnosti ili etničke pripadnosti koja se kreću u velikim grupama sa samo nekoliko odraslih osoba, maloljetnicima bez pratnje koje su "pronašle" osobe iste nacionalnosti ili etničke pripadnosti, kretanju u grupama dok putuju javnim prijevozom, npr. hodaju duž vlaka, sudjelovanje u aktivnostima organiziranih kriminalnih skupina, dio su velike grupe koja ima istog skrbnika, kažnjava ih se ukoliko ne sakupe dovoljno novca ili ne ukradu dovoljno, žive s članovima bandi, putuju s članovima bandi do zemalja odredišta, žive s članovima bandi koji nisu njihovi roditelji, danju se kreću u velikim grupama i preko razumnih udaljenosti. Ako se na osnovu ovih kriterija ustanovi da se radi o djetetu žrtvi trgovine ljudima primijenit će se posebni standardi za zaštitu djece žrtava trgovine ljudima. Osigurat će se dodjela staratelja ili prisustvo roditelja i Centra za socijalni rad. Zbrinjavanje djeteta mora biti osigurano bez obzira na djetetovu saglasnost. Centar za socijalni rad može čak, i kada o tome ne postoji izričita saglasnost roditelja i staratelja, odlučiti koji je najbolji interes djeteta. U svakom slučaju djetetu se mora osigurati djelotvorna i odgovarajuća zaštita.

## METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje radne eksploatacije djece kao oblika trgovine ljudima u BiH realizovano je u toku 2013. godine u gradovima Federacije BiH: Prozor-Rama, Sarajevo, Tuzla, Mostar i Gornji Vakuf. Obuhvatalo je ispitivanje percepcije, mišljenja i stavova o fenomenu radne eksploatacije djece u BiH kod policajaca, pedagoga, socijalnih radnika, prosvjetnih radnika (nastavnici i profesori), učenika od 14 do 16 godina i učenika od 16 do 18 godina. Za potrebe procjene situacije neophodno je bilo kombinovati kvalitativne i kvantitativne načine prikupljanja podataka, a sve kako bi se dobila realna slika situacije u BiH vezane za trgovinu ljudima, s posebnim osvrtom na radnu eksploataciju djece. Prostim slučajnim uzorkovanjem obuhvaćene su sljedeće grupe ispitanika:

- 15 srednjoškolskih i osnovnoškolskih profesora i pedagoga iz gradova Prozor-Rame, Gornjeg Vakufa, Sarajeva, Tuzle i Mostara;
- 5 policajaca iz Policijske stanice Prozor-Rama;
- 5 socijalnih radnika iz Mostara, Sarajeva i Tuzle;
- 30 učenika srednjih i osnovnih škola, uzrasta od 14 do 18 godina (Osnovna škola „Alija Isaković“ Prozor-Rama i Mješovita srednja škola Gornji Vakuf).

U okviru kvantitativne metodologije korišten je anketni upitnik s ciljem ispitivanja mišljenja, stavova i percepcije fenomena radne eksploatacije djece u BiH. Anketni upitnik je kreiran za potrebe ovog istraživanja. Sadržavao je 24 varijable s odgovorima iskaza-

nim na skali Likertovog tipa s pet intenziteta, gdje je 1 značio „uopšte se ne slažem“, a 5 „potpuno se slažem“. Upitnik je sadržavao i pitanja o osnovnim sociodemografskim karakteristikama ispitanika, kao što su spol, godine starosti, školska sprema, mjesto u kojem žive i radni status. Većinu anketnih upitnika ispitanici iz udaljenih dijelova zemlje popunili su elektronskim putem, dok je drugi dio ispitanika anketiran lično i to u Policijskoj stanici Prozor-Rama, Osnovnoj školi „Alija Isaković“ Prozor-Rama i Mješovitom srednjoj školi Gornji Vakuf. Ispitanici su prije anketiranja bili upoznati s temom istraživanja i načinom popunjavanja upitnika. Ispitanici su dobrovoljno učestvovali u ispitivanju. Anonimnost ispitanika je bila zagarantirana, a osigurala je i iskrenost u odgovorima. Ispitivanje se odvijalo tokom cijele 2013. godine, nakon čega se je pristupilo deskriptivnoj statističkoj analizi i obradi podataka dobivenih od ispitanika. Koristeći se kvalitativnim metodološkim pristupom, a prvenstveno analizom sadržaja relevantnih literaturnih izvora opisano je stanje u vezi radne eksploatacije djece kao oblika trgovine ljudima, analizirani dostupni podaci i definisani problemi koji će istraživanjem biti tretirani, a sve u cilju razumijevanja ove problematike.

## REZULTAT I DISKUSIJA ISTRAŽIVANJA

Kako je BiH u periodu od 1992. – 1995. godine bila okarakterizirana kao zemlja tranzita, a problem trgovine ljudima se javlja neposredno poslije rata, u tom periodu je BiH bila odredište za žrtve različitog oblika trgovine ljudima. BiH zemlja u tranziciji i poslijeratnom periodu, ne pruža veliku mogućnost djeci za uspjeh i zbog toga postaju žrtve trgovine ljudima, a posebno radne eksploatacije. Socijalni uzroci razvoja ove pojave u direktnoj su vezi sa društvenim promjenama i njihovim socijalnim posljedicama koje su rezultat rata i tranzicijskih posljedica u našoj zemlji. Socijalne posljedice rata i tranzicije u BiH, uz obilježja izopačenog razvoja kao što su: velike socijalne razlike, nezaposlenost, siromaštvo, nerazvijenost i neefikasnost sistema socijalne zaštite i sl., uslovljavaju različite vrste socio-patoloških pojava koje prvenstveno pogađaju porodicu a samim tim i djecu. Najveći faktor rizika radne eksploatacije djece proizilazi iz siromašnih porodica, a siromaštvo je uglavnom prouzrokovano ratnim posljedicama. Iz tih porodica djeca se povlače iz obaveznog školovanja i uključuju u rad za stvaranje dodatnih prihoda porodici. Takva djeca su prisiljena na rad koji je čak i štetan za njihovo psiho-fizičko zdravlje. Na osnovu rezultata dobivenih ispitivanjem može se zaključiti da ispitana populacija nije u dovoljnoj mjeri informisana o ovom fenomenu. 45,5 % ispitanika samo u djelimičnoj mjeri razumije šta se pod tim pojmom podrazumijeva. Manji broj ispitanika (14,5 %) u potpunosti pravilno definiše radnu eksploataciju djece, i to su uglavnom policajci i socijalni radnici. Poražavajuće je to što prosvjetni radnici (nastavnici i profesori) kao i pedagozi ne poznaju u potpunosti pojam radna eksploatacija što potkrepljuju rezultati odgovora učenika obje skupine gdje u obje skupine učenika imamo da po 20 % njih se ne slaže da je to prisilan rad, a čak 46,7 % učenika od 16 do 18 godina nema jasan stav, a 13,3 % njih se slaže da je to dobrovoljan rad, dok 6,7 % učenika od 14 do 16 godina se slaže da je to dobrovoljan rad također. Prema dobivenim rezultatima može se zaključiti da se o ovoj problematici jako malo ili nimalo govori kada je riječ o osnovnim i srednjim školama zbog same neupućenosti prosvjet-

nih radnika i pedagoga. Analizom podataka koje su dali ispitanici najčešći oblik u kom je zastupljena radna eksploatacija djece jeste prosjačenje i to smatra 80 % ispitane populacije, a 52,7 % ispitane populacije smatra da su dječaci i djevojčice podjednako uključeni u neku aktivnost dječijeg rada.

## **ZAKLJUČAK**

Napredovanjem ljudske rase od vremena robovlasničke civilizacije napredovao je i oblik trgovine ljudima, a posebno trgovine djecom kojom se na taj način krše njihova osnovna ljudska prava i slobode, minimizira normalan psiho-socijalni razvoj. Pregledom stručne literature i podataka brojnih međunarodnih organizacija da se zaključiti da radna eksploatacija odnosi najveći broj žrtava djece i da je prepoznata kao oblik zanemarivanja i zapuštenosti. U BiH borba protiv trgovine ljudima postala je sastavni dio mjera u pogledu jačanja vladavine prava i mehanizama zaštite ljudskih prava. Može se reći da je BiH u skladu s globalnim naporima znatno unaprijedila zakonodavstvo, usvojivši niz pravnih instrumenata i mehanizama, te realizujući programe, akcione planove i strategije u cilju što učinkovitijeg sagledavanja ovog fenomena i njegovog iskorjenjivanja. Na osnovu rezultata istraživanja koje je provedeno na uzorku od 55 ispitanika, i to policajaca, pedagoga, socijalnih radnika, prosvjetnih radnika (nastavnici i profesori) i učenika dobne uzrasti od 14 do 16 godina i od 16 do 18 godina, utvrđeno je da učenici vrlo malo poznaju problematiku i zastupljenost djece koja su radno eksploatisana u BiH, kao i sam pojam „radna eksploatacija“. Jedini su policajci ti koji poznaju problematiku, što se moglo pretpostaviti zbog samog njihovog opisa posla koji obavljaju. 60 % ispitanika smatra da je radna eksploatacija isključivo prisilan rad, dok 18,2 % njih nema jasan stav o tome šta je to radna eksploatacija. Kod socijalnih radnika vidljivo je dobro poznavanje problema radne eksploatacije. Poražavajuće je to što prosvjetni radnici (nastavnici i profesori) kao i pedagozi ne poznaju u potpunosti pojam radne eksploatacije što potkrepljuju rezultati odgovora učenika obje skupine (po 20 % njih se ne slaže da je to prisilan rad, a čak 46,7 % učenika od 16 do 18 godina nema jasan stav, a 13,3 % njih se slaže da je to dobrovoljan rad, dok 6,7 % učenika od 14 do 16 godina se slaže da je to dobrovoljan rad). Dobiveni rezultati sugerisu da se o ovoj problematici jako malo ili nimalo govori kada je riječ o osnovnim i srednjim školama zbog same neupućenosti prosvjetnih radnika i pedagoga. Rezultati su pokazali da je najčešći sektor u kome je radna eksploatacija djece zastupljena prosjačenje i da su podjednako u te aktivnosti uključeni i dječaci i djevojčice. 78,2 % ispitanika smatra da raste broj žrtava djece radne eksploatacije u BiH i da institucije ne pružaju potpunu zaštitu djeci žrtvama radne eksploatacije. Historijski, ekonomski, politički i socijalni pokazatelji govore da su okolnosti koje pogoduju trgovini ljudima još uvijek prisutni u našoj zemlji i da su neki nažalost i u porastu, kao što su siromaštvo i nezaposlenost. Treba osigurati da su prioriteti preventivne aktivnosti kroz porodične, društvene i ekonomske mjere i aktivnosti nadležnih organa u cilju iskorjenjivanja osnova za eksploataciju i zloupotrebu djece. Jedna od preporuka jeste organizovati obuku svih organa formalne socijalne kontrole i organa za sprovođenje zakona o načinima prepoznavanja i ranog otkrivanja indikatora koji ukazuju na ovu problematiku. Veoma je važno pojačati saradnju i koor-

dinaciju među svim institucijama, a posebno multidisciplinarnu saradnju na lokalnom nivou, saradnju između vlade i NVO-a, kao i saradnju na entitetskom i državnom nivou. Moralna apatija prema stanju djece koja žive i koja rade na ulici treba biti rješavana unutar konteksta cjelokupnog problema vladajućih predrasuda prema Romima. Bitno je prepoznati i ranjivost djece žrtava trgovine i treba osigurati da ova djeca prvo budu prepoznata kao žrtve i ne smiju biti tretirana kao prekršioci zakona. Kao odgovor na sveukupnu problematiku djece koja žive i rade na ulici naglasak treba staviti na centre za socijalni rad, baveći se situacijom u kojoj se dijete nalazi u kontekstu problema s kojima se porodica suočava, kao što su siromaštvo, beskućništvo, isključenost iz društva, dezorganizacija porodice, nasilje u porodici i sl. Uspostaviti jednak pristup i stvoriti jednake uslove i preduslove za normalan razvoj svakog djeteta uključivanjem djece u sve sfere života (obrazovanje, zdravstvena briga, socijalna i stručna podrška), te prevazićiženjem svih predrasuda i eliminacijom svih oblika diskriminacije.

## LITERATURA

- Bartunkova, I., Anti-Slavery International, Guichon A., and Christien Van Den Anker (2004). *Trafficking in Human Beings: Methodology Package*. Centre for the Study of Global Ethics: University of Birmingham.
- Bose, R., i Hwang, S.W. (2002). *Income and spending patterns among panhandlers*. Canadian Medical Association Journal.
- Bošković, M. (2007). *Socijalna patologija*. Univerzitet u Novom Sadu: Novi Sad.
- Lalić, V. (2007). *Trgovina ljudima u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka.
- *Konvencija MOR-a br.182 o najgorem iskorištavanju dječijeg rada*.
- Međunarodna organizacija za migracije. Misija u BiH. (2008). *Direktna asistencija žrtvama trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini*: Sarajevo.
- Save the Children (2011). *Prevenција eksploatacije djece u Jugoistočnoj Europi. Regionalni izvještaj o prosjačenju djece, rasprostranjenost, prevencija i suzbijanje dječijeg prosjačenja*. Dostupno na: [http://www.ombudsman.co.me/docs/1457603463\\_stcn-regionalniizvjestaj-o-prosjacenju-djece-final-web.pdf](http://www.ombudsman.co.me/docs/1457603463_stcn-regionalniizvjestaj-o-prosjacenju-djece-final-web.pdf), preuzeto 12. 12. 2014.
- Save the Children Norway (2007). *Priručnik za službenike zaposlene u tužilaštvu, policiji, socijalnim i zdravstvenim institucijama-zaštita djece od trgovine ljudima*. Save the Children Norway Regionalni ured za JI Europu, Ured državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne migracije u BiH: Sarajevo.
- Šahović, V. N. (2006). *Eksploatacija dece s posebnim osvrtom na Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji*. Beograd.

- Termiz, Dž., Čišić, B., Šarić, H., Karić, N., Šadić, S., Pandžić, A., Milinković, J., Đuderija, S., i Šerić, N. (2010). *Praktikum za socijalne radnike o pojavi i pojavnim oblicima radne eksploatacije, trgovine ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja, prostitucije, pornografije i pedofilije*. Sarajevo.
- United Nations Office of Drugs and Crime - UNODC (b.d.). *Human Trafficking Indicators*. Dostupno na: [https://www.unodc.org/pdf/HT\\_indicators\\_E\\_LOWRES.pdf](https://www.unodc.org/pdf/HT_indicators_E_LOWRES.pdf), preuzeto 15. 7. 2013.
- US Department of State (2009). *Trafficking in Persons Report*. Dostupno na: <http://www.state.gov/documents/organization/123357.pdf>, preuzeto 15. 7. 2013.
- Weissbrodt D. & Anti-Slavery International (2001). *Abolishing Slavery and its Contemporary Forms*. HR/PUB/02/4.

#### **Podaci o autoru**

Delajda Kurić – Hodžić, MA  
kdelajda@hotmail.com